

Вобраз апавядальніка. Тэма 7

На папярэдніх факультатыўных занятках мы разгледзілі некаторыя асаблівасці вобраза аўтара. Менавіта з ім звязана паняцце вобраза апавядальніка. Пры аналізе гэтага вобраза неабходна асэнсаваць той факт, што апавядальнік – гэта форма літаратурнага артыстызму пісьменніка [2, с.186; 3, с.85].

Пры выбары формы падачы матэрыялу (суб'екта аповеду) рэальны аўтар можа выбіраць маўленне ад 3-й асобы (аб'ектыўны метада аповеду) ці ад 1-й асобы (суб'ектыўны метада аповеду). Звернемся да прыкладаў з твораў І.Навуменкі:

Кастравіцкі ўставаў позна – ні лоўля акунькоў і плотак, ні вышукванне пакуль яшчэ рэдкіх у гэтае засушлівае лета грыбоў яго не цікавіла. Ішоў да сваёй карміцелькі, выпіваў збанок малака з аржаным, дамашняй выпечкі, хлебам і, захапіўшы байкавую коўдру, кіраваўся на бераг возера, пад разгалістую вербалозіну з курганом мурашніка на суседстве. З-за гэтага мурашніка дачнікі абміналі вербалозіну, распранаючыся паводдаль, пад стромкімі соснамі ці на самым беразе – на прымятай, выгараўшай ад сонца траве. Кастравіцкаму падабалася адзінота – на мурашак ён не звяртаў увагі. (“Вальс кветак”)

Даўно ўжо з усіх кветак я найбольш палюбіў бэз. Бэз расцвітаў якраз у час нашых школьных экзаменаў. Букет ружова-сініх кветак заўсёды стаяў на стале, засланым чырвоным абрусам. За сталом сядзелі строгія экзаменатары, а на стале былі акуратна раскладзены білеты. Зверху білеты былі ўсе аднолькавыя. Які выбраць?

Падыходзячы да стала, я заўсёды хваляваўся. У такія хвіліны я, вядома, не звяртаў увагі на бэз, хоць стаяў ён у мяне пад самым носам. Затое пасля экзамену пах бэзу да самага вечара п'яніў мне галаву. (“Семнацатай вясной”)

У першым тэксце маўленне вядзецца ад 3-й асобы, у другім – ад 1-й асобы. **Да якіх структурных адзінак тэксту адносяцца гэтыя ўрыўкі? Вызначце мікратэмы кожнага.**

У некаторых жанрах публіцыстыкі вытворца маўлення і суб'ект аповеду (рэальны і непасрэдны аўтар) супадаюць. Публіцыстычныя тэксты выразна адлюстроўваюць пазіцыю журналіста:

Помніцца, першы раз у Люсіна я наведаўся на камандзіроўцы ляхавіцкай раённай газеты, але пазней, калі ў Ганцавічах аднавілі раён, паездкі на рэдакцыйных справах у гэтую слаўную вёску былі такія частыя, што зрок перастаў успрымаць многія характэрныя, цікавыя дэталі з жыцця і побыту палешукоў. Ды ўжо ў зусім іншым святле паўстаў глыбінны палескі кут сёння – пасля амаль дваццацігадовай разлукі з ім. Самае дзіўнае: бязлюдны не толькі чыгуначны паўстанак, але і вясковая вуліца, што гнуткім выкрунтасам стрэльна ад пераезда. (В. Гардзей. “Падарожжа ў Цельшына”)

“Я” гэтага эсэ – не стылізацыя, як у мастацкіх тэкстах, а выяўленне асабістай пазіцыі. **Чаму жанр эсэ адносіцца да публіцыстычнага стылю (мастацка-публіцыстычнага падстылю)? З якім пісьменнікам звязана вёска Люсіна? (Адказ: у Люсінскай школе працаваў Якуб Колас. Многія жыхары Люсіна сталі прататыпамі персанажаў аповесці “У палескай глушы”).**

У мастацкіх тэкстах, напісаных ад 1-й асобы, “я” адназначна ўказвае на вобраз апавядальніка, а не аўтара, нягледзячы нават на пэўныя біяграфічныя ці асабістыя супадзенні [2, с.190]. Сутнасць вобраза аўтара заключаецца ў яднанні ўсіх элементаў маўленчай структуры твора. Вобраз аўтара – гэта не канкрэтны пісьменнік, а своеасаблівая пазіцыя ў асэнсаванні рэчаіснасці.

На думку М.Я.Цікоцкага, у мастацкай прозе другой паловы ХХ ст. назіраецца тэндэнцыя да абмежавання аўтарскага выяўлення. Дамінуе пункт гледжання персанажа

ці нават розных персанажаў, у кожнага з якіх можа быць сваё разуменне і аналіз падзей [3, с.83—84].

Асноўнымі моўнымі сродкамі выражэння вобраза апавядальніка з’яўляюцца займеннік “я” і формы 1-й асобы дзеяслова, а таксама спецыфічныя адзінкі кніжнай ці гутарковай лексікі. У маўленні апавядальніка могуць выкарыстоўвацца прастамоўныя, дыялектныя, жаргонныя словы ці, наадварот, канцылярызмы, тэрміны і інш., якія вылучаюцца на стылістычна нейтральным фоне, падкрэсліваючы інтэлектуальны ўзровень пэўнага персанажа. Прааналізуем прыклады:

Мне даўно хацелася напісаць адно апавяданне і назваць яго так: “Смаленне вепрука”. Цяпер я ведаю, што, бадай, не напішу: баюся, каб тое, пра што хацеў напісаць, не прыцішылася няўзнак, а то і не згубілася там, у здзейсненай пісаніне, а яно ж мне самае важнае. Дык навошта ж тады згадваю і навошта пішу? Мне проста падумалася, што, можа, усё ж абзавецца на астачу нейкай логікай тое, што тут раскажу. Паглядзім. (М.Стральцоў. “Смаленне вепрука”)

Гэтаму твору характэрна набліжанасць вобраза апавядальніка да вобраза аўтара, што выражаецца ва ўнармаваных формах літаратурнай мовы, у адсутнасці выразных эмацыйна-экспрэсіўных сродкаў. Чытаючы тэкст, уяўляеш самога аўтара, які дзеліцца з чытачом творчай задумай. Аднак, як мы ўжо адзначалі, “я” ў апавядальным творы адназначна ўказвае на вобраз апавядальніка. Аўтар можа зрабіць апавядальнікам каго заўгодна, у тым ліку і самога сябе. У прыведзеным прыкладзе моўнымі сродкамі выражэння вобраза апавядальніка выступаюць займеннік “я” і формы 1-й асобы дзеяслова. Звернемся да іншага тэксту:

Прышоў ён (Лявон. – Т.С.) з бульбы дамоў, і тут Лёкса сварку ўчыніла. Раўнаваць уздумала. Ну, падурэлі трохі, наабліваліся вадой, а ўжо загарнула: “Пераманьвае Вольга... Ці мо і сам думаеш завярнуць аглоблі? Дык я табе завярну...” І Вольгу на вуліцы перастрэла, пасварылася... Бабы ёсць бабы... Каб не тырчэць дома, узяў таптуху і з самым меншым, Іванам, пайшлі на сажалку. Думаў – зловіць што. І злавіў... Пяць шчупакоў і з дзесяць уюноў. Сакалеў як сабака. Вылез з вады сіні, брудны, злы. Абмыўся трохі, пераадзеўся. Цяпу-лапу закурыць, а ў кішэнях пуста. А там і складанчык быў, і піпка, і партсігар... Са злосці рвануў Івана за вуха. Пакінуў пільнаваць адзежу, дык ён напільнаваў. Разявіў рот і бегаў за бацькам, а нехта выцягнуў усё з кішэняў. Хаця, што там нехта... Бронік ці Алесь... Яны ўсё круціліся ля Івана. А той варона... (А.Кудравец. “Раданіца”)

Тэкст напісаны ад 3-й асобы, але ў ім адчуваецца пункт гледжання персанажа. Чытач успрымае падзеі вачыма Лявона, для маўлення якога характэрны гутарковыя элементы. У прыведзеным урыўку ўжыты размоўныя адзінкі *падурэлі, бабы, тырчэць, разявіў* і інш., а сказам уласціва перарывістасць.

У лінгвістычнай літаратуры вылучаюць чатыры асноўныя кампазіцыйныя тыпы мастацкіх тэкстаў па суадносінах “вобраз аўтара – вобраз апавядальніка” [2, с.200 – 201; 3, с.95 – 96]. Першы тып заснаваны на тым, што апавядальнік у творы не названы і з дапамогай моўных сродкаў не вылучаецца:

Віка стаяла каля акна. На дварэ кружыла мяцеліца. У шалёным віхры сняжынак плылі і кружыліся хаты на другім баку вуліцы. Увесь свет кружыўся ў снежнай каламуці. І снег быў не белы – Віка бачыла яго з мноствам вясёлкавых адценняў: чырвоных, зялёных, жоўтых. Плывуць хаты... Незнаёмыя. Фантастычныя. Гойдаюцца. З боку ў бок, зверху ўніз... Дзяўчыне пачало здавацца, што і сама яна некуды плыве. Куды? У целе – дзіўная лёгкасць, быццам яно страціла раўнавагу. І ў галаве лёгка, замест думак пра маці – радкі добрых, прыгожых вершаў. (І.Шамякін. “Дзеці настаўніцы”)

Для другога тыпу тэкстаў характэрна набліжанасць вобраза апавядальніка да вобраза аўтара. Апавядальнік абазначаны займеннікам “я” і 1-й асобай дзеяслоўных формаў. У яго маўленні выкарыстоўваюцца стылістычна нейтральныя адзінкі:

На золку, калі яшчэ спявалі пеўні, я пакінуў Брады, каб да сонца выйсці праз дальні расцяроб к Пычаву берагу.

Дарога ішла паўз лясное возера. Летам па ёй амаль ніхто не ездзіў, таму каляіны пазарасталі высокай травой. Трава даставала да каленяў.

Можна ўжо гадзіну мае грудзі дыхалі халадком яснага рання. (І.Чыгрынаў. “Апавяданне без канца”)

Трэці кампазіцыйны тып характарызуецца адсутнасцю займенніка “я” і формаў першай асобы дзеяслова. У тэкстах такога тыпу ўжываюцца стылістычна афарбаваныя моўныя сродкі:

Найгорай было яму (Міхалку. – Т.С.) вясною і летам, калі сіняе неба ласкава звесіцца над зямлёю, як маці над калыскаю, дзе ляжыць яе любое дзіцятка. А гэтыя хмурынкі! Хто іх ведае, адкуль яны выпаўзаюць і куды ідуць так згодненька, такія мілыя ды прыветныя. От бы ўзяў ды сеў на іх і паплыў бы разам з імі, каб толькі далей быць адгэтуль. Сонейка так хорашанька заглядае ў вокны. У садку ішчабечуць птушкі. Верабейчыкі з вясёлым чырыканнем снуюць у паветры. (Я.Колас. “Дзеравеншчына”)

Ужытыя ў тэксце словы *дзіцятка, згодненька, сонейка, хорашанька* і інш. маюць эмацыйна-экспрэсіўную афарбоўку і дазваляюць чытачу ўспрымаць свет вачыма хлопчыка. У тэкстах трэцяга кампазіцыйнага тыпу могуць выкарыстоўвацца моўныя адзінкі з функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай (кніжная ці гутарковая лексіка). Прыкладам тэксту такога тыпу з’яўляецца ўрывак з аповесці Анатоля Кудраўца “Раданіца”, які мы ўжо разгледзелі.

У чацвёртым кампазіцыйным тыпе апавядальнік названы займеннікам “я”, першай асобай дзеяслоўных формаў, а таксама вылучаны адпаведнымі моўнымі сродкамі:

Асабліва мала было ў мяне старадаўніх легенд, а менавіта за імі я і паляваў. Вы, напэўна, ведаеце, што ўсе легенды можна падзяліць на дзве вялікія групы. Першыя жывуць паўсюль, сярод большай часткі народа.

У беларускім фальклоры гэта легенда пра вужыную каралеву, пра бурыштынавы палац, большая частка рэлігійных легенд.

А другія, як ланцугамі, прыкулі да нейкай адной мясціны, павета, нават вёскі. Іх звязваюць з дзіўнай скалой на беразе возера, з назвай вёскі або ўрочышча, з толькі адной, вась гэтай, пячорай. Вядома, што такія легенды, звязаныя з нязначнай колькасцю людзей, выміраюць хутчэй, хоць яны часам значна больш паэтычныя, чым агульнавядомыя, і, калі іх надрукуюць, карыстаюцца вялікай папулярнасцю. (У.Караткевіч. “Дзікае паляванне караля Стаха”)

Набліжанасць мовы гэтага ўрыўку да навукова-папулярнага тэксту сведчыць, што апавядальнікам выступае навуковец. **Успомніце яго імя і прозвішча.** Паслядоўнасць маўлення апавядальніка люструюць складаныя сказы і простыя з аднароднымі членамі, якія поўна і выразна акрэсліваюць думку.

Неабходна адзначыць і такую кампазіцыйную форму мастацкага твора, як “апавяданне ў апавяданні”, калі маўленне апавядальніка перадаецца іншаму персанажу. Вось як пачынаецца апавяданне К.Чорнага “Трагедыя майго настаўніка”:

Аб трагедыі аднаго старога чалавека, майго былога настаўніка чатырох правілаў арыфметыкі, паведаміў мне яго ліст. Я атрымаў яго ў летні дзень, пад вечар.

“Прышлося мне давесці да вашага ведама, што я ажаніўся, -- пісаў ён. – Жонка мая вельмі маладая, прыгожая, слаўная і добрая; яна мяне вельмі глядзіць, шкадуе і любіць, хоць мне і пайшоў ужо шэсцьдзесят чацвёрты год...”

Такім чынам, вобраз апавядальніка цесна звязаны з вобразам аўтара. “Я” мастацкага твора выяўляе адпаведную форму літаратурнага артыстызму пісьменніка праз пэўныя моўныя сродкі.

Тэарэтычная літаратура

1. Виноградов В. О языке художественной прозы. – Москва: Наука, 1980.
2. Горшков А. Русская стилистика. – Москва: ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ», 2001.
3. Цікоцкі М. Стылістыка тэксту. – Мінск: Бел. навука, 2002.
4. Стилистический энциклопедический словарь русского языка. – Москва: Флинта: Наука, 2003.

Практычныя заданні

1. **Знайдзіце прыклады чатырох кампазіцыйных тыпаў мастацкіх тэкстаў па суадносінах «вобраз аўтара – вобраз апавядальніка». Прааналізуйце спосабы выражэння вобраза апавядальніка.**

2. **Параўнайце мастацкі і публіцыстычны тэкст на тэму «Янка Купала»:**

Кожны дзень Высоцкі чытае па шэсць гадзін. Прадмет спецкурса – паэзія Купалы, і ўсе чатыры дні студэнты будуць слухаць, думаць толькі пра Купалу.

У аўдыторыі цяпер – інтымная абстаноўка.

Высоцкі гаворыць, чытае на памяць вершы, пакуль не заўважыць на тварах слухачоў першыя прыкметы стомленасці. Робіць перапынак, прахаджваецца па доўгім калідоры, затым – зноў у аўдыторыю. Увесь дзень перад студэнткамі адзін ён. Не, не адзін – разам з Купалам. Так будзе заўтра, паслязаўтра. Трэба, каб маладыя калегі зразумелі, які магутны талент – Купала, лёгкая і вольна ўвайшла ў створаны ім паэтычны свет. (І.Навуменка. «Замяць жаўталісця»)

Да якога кампазіцыйнага тыпу можна аднесці гэты ўрываек?

Свята паэта. Свята паэзіі. Свята культуры. І, урэшце, свята народа.

Бо Янка Купала не толькі выдатны паэт – лірык і эпik, шаноўны майстар роднай паэзіі, зычлівец і спагаднік роднай мовы.

Купала – гэта яшчэ непаўторны нацыянальны тэатр, дзе ёсць і «Паўлінка», і «Прымакі», і «Раскіданае гняздо».

Купала – гэта яшчэ своеасаблівая школа перакладу з яе цудоўнай вяршыняй – «Словам аб палку Ігаравым».

Купала – гэта яшчэ і сімвал дружбы народаў, і ўзор шчырай павагі і любові да ўсіх сумленных людзей Зямлі.

Ён – наш сучаснік, ён і сёння з намі, ён пільна і ўважліва сочыць за тым, што робім, чым жывём, і радуецца нашым поспехам, засмучаецца нашымі творчымі ды і грамадзянскімі пралікамі. (Я.Сіпакоў. «Пашана»)

Дакажыце, што гэты тэкст адносіцца да публіцыстычнага стылю. Якая стылістычная фігура стварае экспрэсіўнасць сінтаксісу? (Адказ: анафара – аднолькавы пачатак сказаў). Якія выразныя прыкметы індывідуальна-аўтарскага стылю Я.Сіпакова выяўляюцца ў гэтым урывку?

3. **Прааналізуйце апавяданні Т.Хадкевіча «Неспакой» і «Сад у квецені». Ад якой асобы яны напісаны? Да якіх кампазіцыйных тыпаў мастацкіх тэкстаў адносяцца?**

4. Складзіце ад 1-й асобы два тэксты-фрагменты публіцыстычнага і мастацкага стыляў на тэму «Любімая кніга». У мастацкім тэксце акрэсліце апавядальніка кніжнымі сродкамі (словамі кніжнай лексікі). Параўнайце «я» публіцыстычнага тэксту і мастацкага.

5. Параўнайце мастацкія тэксты, тэма якіх звязана з дарогай. Да якіх кампазіцыйных тыпаў яны адносяцца?

Ірына любіла дарогу. З гадамі любіла ўсё мацней. Праўда, апошнім часам пачала пабойвацца лятаць на самалётах, хоць у школьныя і студэнцкія гады падарожжа на самалёце было для яе шчасцем, нават марыла стаць сцюардэсай, шкадавала, што паступіла ў медыцынскі інстытут. Калі здавала ўступныя экзамены, дужа не хвалявалася, бо ў глыбіні душы жыла думка: не прайду ў інстытут – стану сцюардэсай. (Л.Левановіч. «Восемдзесят восем»)

На лясных мастках, якіх была безліч на бальшаку, пад коламі машыны гралі, адбівалі такт цымбалы-маснічыны. Праязджалі мы праз розныя лясныя зоны: то бярэзнік, то асіннік, то граб. Кінулася ў вочы дубовая дача: маладыя дубкі, здаецца, адзін з адным перамаўляліся прыемным пошумам лісця. Потым выскачылі ў баравіну: сосны тут былі высокія, гонкія. Здаецца, некаторыя вершалінамі з небам гаманілі. І машына наша тут засаплася, як дыхавічны конь. (Р.Сабаленка. «Падарожжа ў Рослікі»)

Дык вось я і раскажу табе пра першыя нашы два спатканні, а цяпер уяві, што еду я ў лягас са справаздачаю і трэці раз. Без Загорцава. Ехаў і пасмейваўся з ягонага «шаршэ ля фам», бо мне ўжо не трэба было яе шукаць, трэці раз ехаў я да яе, можна сказаць, па праторанай дарозе. Канечне, я ўлічыў яе крытыку. Надзеў цёмна-сіні, шавётавы касцюм, пачапіў гальштук. Быў ён у мяне такі, знаеш, блішчасты, а на ім яшчэ і карабель з ветразем. Праўда, гальштук мой трохі зашмальцаваўся, але я памыў яго з мылам і адпрасаваў. Крыху падсмаліў, але нічога: парудзеў, затое блішчэць стаў яшчэ мацней. (М.Кусянкоў. «Явар з калінаю»)

У тэксце Міколы Кусянкова займеннік «я» адносіцца да Івана Гаркушы, якому апавядальнік перадае слова. Як называецца такая кампазіцыйная форма твора, калі маўленне апавядальніка пераходзіць да іншага персанажа?